

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Фірман О.В.,
помічник судді

Апеляційний суд Львівської області

У статті досліджено поняття «примус у кримінальному провадженні», складовою частиною якого є кримінально-процесуальний примус, а також співвідношення заходів забезпечення кримінального провадження із заходами кримінально-процесуального примусу. Проаналізовано систему заходів забезпечення кримінального провадження, наукові підходи до класифікації даних заходів та запропоновано нові класифікаційні критерії.

Ключові слова: кримінально-процесуальний примус, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, система та класифікація заходів забезпечення кримінального провадження.

Фирман О.В. / МЕРЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ / Апелляционный суд Львовской области, Украина

В статье исследовано понятие «принуждение в уголовном производстве», составной частью которого является уголовно-процесуальное принуждение, а также соотношение мер обеспечения уголовного производства с мерами уголовно-процесуального принуждения. Проанализирована система мер обеспечения уголовного производства, научные подходы к классификации данных мер и предложены новые классификационные критерии.

Ключевые слова: уголовно-процесуальное принуждение, меры обеспечения уголовного производства, меры, система и классификация мер обеспечения уголовного производства.

Firman O.V. / MEASURES OF ASSURANCE OF CRIMINAL PROCEEDINGS AND THEIR CLASSIFICATION / Court of Appeal in Lviv region, Ukraine

Measures of assurance of criminal proceedings as they are foreseen in the new Criminal Procedural Code of Ukraine as well as a system and classification of such measures are elucidated in article.

Fulfilling of the objectives of criminal procedure is done mainly by the measures of state's coercion. Such measures of influence on the behavior of the parties of criminal proceedings make the notion «coercion in criminal proceedings». In article the notion «coercion in criminal proceedings» the part of which is a criminal procedural coercion as well as the correlation between measures of assurance of criminal proceedings with measures of criminal procedural coercion are investigated in the article. By way of discourse on the basis of peculiarities of criminal procedural coercion and measures of assurance of criminal proceedings the definitions of these notions are formulated. Besides this, scientific approaches to researching this issue in particular such scholars as G. K. Kozhevnikov, V. V. Nazarov, C. M. Smokov, O. M. Gumin, M. Y. Nykonenko, L. M. Loboyko and others are elucidated.

Taking into consideration the fact that Criminal Procedural Code of 1960 contained only a heading «Preventive Measures» and the new Criminal Procedural Code foresees a separate chapter «Measures of Assurance of Criminal Proceedings», in scientific article the question of a possibility to equate criminal procedural coercion with measures of assurance of criminal proceedings is researched.

In the theory of criminal procedure there are different approaches to measures of assurance of criminal proceedings qualification, some of them are researched in this scientific article. Based on the research of measures of assurance of criminal proceedings and the classification criteria, new criteria, which elucidate the essence of the institute of measures of assuring of criminal proceeding are suggested, in particular: depending on the content; depending on the objective of the application; depending on subjects of application; depending on the possibility to prolong the duration; depending on the possibility to appeal against the decision on their application.

Key words: criminal procedural coercion, measures of assurance of criminal proceedings, measure of restraint, system and qualification measures of assurance of criminal proceedings.

Серед усіх сфер державної діяльності кримінальне провадження є тією сферою, де найбільш ймовірно втручання у сферу приватного життя, обмеження конституційних прав, свобод та законних інтересів особи. Це пояснюється публічним началом кримінального провадження.

Виконання завдань кримінального провадження здійснюється значною мірою й за допомогою заходів державного примусу. Такі заходи впливу на поведінку учасників кримінального провадження становлять поняття «примус у кримінальному провадженні», складовою частиною якого є кримінально-процесуальний примус. Тож необхідно розрізняти два поняття: родове – «примус у кримінальному провадженні» та видове «кримінально-процесуальний примус».

Перше поняття охоплює усі види впливу на учасників кримінального провадження, в результаті якого вони зобов'язані виконувати процесуальні обов'язки всупереч власній волі під загрозою застосування до них санкцій різного роду: кримінально-процесуальних (загроза приводу або накладення грошового стягнення за невиконання процесуального обов'язку); кримінально-правових (загроза кримінальної відповідальності за давання свідком чи потерпілим завідомо неправдивих показань); адміністративно-правових (загроза адміністративної відпові-

дальності за неповагу до суду); дисциплінарних (загроза попередження адвоката кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури за порушення правил адвокатської етики). Друге – більш вузьке поняття «кримінально-процесуальний примус» охоплює тільки ті засоби впливу на учасників кримінального провадження, якими оперує кримінально-процесуальне законодавство.

КПК України містить окремий розділ, присвячений заходам процесуального примусу. Так, у розділі II нормативно закріплені система, мета, підстави, порядок та умови застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Даний розділ став предметом численних наукових досліджень таких процесуалістів як Г. К. Кожевніков, В. В. Назаров, С. М. Смоков, О. М. Гумін, М. Я. Никоненко, Л. М. Лобойко та ін. Водночас, дискусійним все ще залишається питання природи та класифікації заходів забезпечення кримінального провадження.

Метою статті є дослідження понять «кримінально-процесуальний примус» та «заходи забезпечення кримінального провадження», їх співвідношення, визначення системи та класифікації заходів забезпечення кримінального провадження.

Враховуючи, що КПК України 1960 року містив лише главу «Запобіжні заходи», а у новому КПК України перед-

бачений самостійний розділ «Заходи забезпечення кримінального провадження», виникло питання про можливість ототожнення кримінально-процесуального примусу та заходів забезпечення кримінального провадження. Одні вчені стверджують, що дані поняття є тотожними, оскільки дають можливість виявити, збирати та зберігати докази, попереджати можливу протиправну поведінку чи виключати можливість підозрюваного, обвинуваченого ухилитися від слідства та суду [9, с. 103]. Передбачені ст. 131 КПК України заходи забезпечення кримінального провадження здатні виконати головну кримінально-процесуальну функцію – забезпечити належну поведінку суб'єктів кримінального провадження, коло яких визначено відповідними нормами кримінального процесуального закону [5, с. 69].

Інші науковці вважають, що заходи кримінально-процесуального примусу охоплюють й інші заходи, крім заходів забезпечення кримінального провадження [2, с. 229]. Називати лише запобіжні заходи заходами процесуального примусу було б не зовсім справедливо, адже примусовий характер властивий й іншим процесуальним, у тому числі слідчим діям [10, с. 2].

Держава як гарант передбачених Конституцією України прав і свобод людини, може їх обмежити з метою запобігання та протидії злочинності. Як зазначає С. М. Смоков – загальноприйняте визначення заходів кримінально-процесуального примусу у теорії кримінального процесу відсутнє, питання це протягом багатьох років серед процесуалістів залишається дискусійним [12, с. 628].

Так, Т. Осояну визначає заходи кримінально-процесуального примусу як передбачені кримінально-процесуальним законом процесуальні засоби примусового порядку, які застосовуються в кримінальному процесі, уповноваженими особами та державними органами за наявності підстав і в порядку, встановленому законом, до підозрюваних та інших осіб з метою успішного розслідування і розгляду кримінальної справи та виконання інших завдань кримінального провадження [13, с. 134].

На думку Н. М. Кісеєва, заходи процесуального примусу – це встановлені кримінально-процесуальним законодавством способи державного примусу, які застосовуються органами, відповідальними за провадження по справі, по відношенню до учасників кримінального процесу [4, с. 430].

З. З. Зінатулін кримінально-процесуальний примус визначає як метод державного впливу, що проявляється в правових обмеженнях особистісного, майнового та організаційного характеру учасників кримінально-процесуальної діяльності внаслідок застосування до них, за наявності передбачених законом підстав, процесуально-правових засобів [3, с. 11].

Проаналізувавши наведені визначення, варто зазначити, що у них не враховані усі ознаки, властиві поняттю «кримінально-процесуальний примус». Так, кримінально-процесуальний примус у всіх випадках проявляється у формі зовнішнього впливу на поведінку особи з метою сприяти вчиненню нею дій або утриматись від таких чи підкоритися певним обмеженням. Примус може виражатися у формі психологічного, фізичного чи морального впливу та мати характер обмежень особистісних, організаційних та майнових [6, с. 21, 22].

Будучи різновидом державного примусу зі своєю конкретною метою, кримінально-процесуальний примус, на наш погляд, характеризується такими ознаками:

1. застосовується тільки у сфері кримінального провадження;

2. його метою є забезпечення безперешкодного, поступального руху кримінального провадження, попередження або припинення порушень законодавчих приписів з боку учасників кримінального провадження;

3. застосовується компетентними державними органами та службовими особами, які ведуть кримінальне

провадження, а у випадках, передбачених законом, – й учасниками кримінального провадження чи окремими фізичними особами;

4. здійснюється незалежно від волі та бажання осіб, щодо яких допускається його застосування;

5. має характер особистого, майнового та організаційного обмеження прав і свобод особи;

6. особи, до яких він може бути застосований, підстави, умови, межі та порядок його застосування регламентовані кримінально-процесуальним законодавством;

7. законність та обґрунтованість його застосування забезпечується системою процесуальних гарантій прав учасників кримінального провадження та судовим контролем.

Тож кримінально-процесуальним примусом є передбачені кримінальним процесуальним законом заходи особистого, майнового та організаційного обмеження прав і свобод особи, які застосовуються незалежно від її волі та бажання, на підставах, в порядку та за умов, регламентованих кримінально-процесуальним законодавством, компетентними державними органами та службовими особами, а у випадках, передбачених законом, – учасниками кримінального провадження чи окремими фізичними особами з метою забезпечення безперешкодного руху кримінального провадження, попередження можливих або усунення наявних порушень з боку учасників кримінального провадження.

Більшість науковців до заходів кримінально-процесуального примусу відносять як ті, що спрямовані на запобігання неналежній поведінки учасників процесу (наприклад, тримання під вартою, особиста порука, застава, затримання, відсторонення від посади), так і засоби, які пов'язані із збиранням та дослідженням доказової бази (наприклад, обшук, виїмка, освідування, накладення арешту на майно). До прикладу, З. З. Зінатулін класифікував заходи кримінально-процесуального примусу на заходи, пов'язані із забезпеченням належної поведінки осіб, залучених до участі у кримінальному процесі, та заходи, які забезпечують збирання і дослідження доказів [3, с. 9].

Однак одну з найгрунтовніших, на нашу думку, класифікацій заходів кримінально-процесуального примусу запропонував Ф. М. Кудін. Критерієм поділу він взяв охорону як спосіб здійснення кримінально-процесуального впливу [7, с. 93]. Усі заходи кримінально-процесуального примусу за цим критерієм поділяються на: заходи попередження (затримання особи, запобіжні заходи, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, поміщення особи у приймальник-розподільник для дітей); заходи припинення (привід, накладення грошового стягнення, видалення із залу судового засідання за неодноразове порушення порядку судового засідання); заходи забезпечення (виклик слідчим, прокурором та судовий виклик, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, одержання зразків для експертизи, обшук, освідування, призначення стаціонарної психіатричної експертизи).

Як видно із законодавчого переліку заходів забезпечення кримінального провадження (ч. 1 ст. 131 КПК України), ряд викладених вище заходів у ньому відсутні. Крім того, окремі з передбачених заходів мають явно інше призначення у кримінальному провадженні, а тому випадають із системи заходів забезпечення. Так, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (глава 13 КПК України), відсторонення від посади (глава 14 КПК України), затримання, запобіжні заходи (глава 18 КПК України) покликані запобігти спробам ухилитися підозрюваного, обвинуваченого від слідства та суду, вчинення ними нового кримінального правопорушення, перешкодження кримінальному провадженню. Не випадково у доктрині кримінального процесу вони віднесені до заходів попередження. Натомість метою приводу є припинення ухилення особи від виконання свого процесуального обов'язку у

виді неявки без поважних причин за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді суду. Подібною є й мета видавлення із залу судового засідання за порушення порядку у ньому (ст. 330 КПК України) – припинити недопустиму поведінку учасника судового розгляду. Вони належать до заходів припинення.

Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості кримінального провадження, а, отже, головною метою – не осудити, не покарати, а саме усунути перешкоди в нормальному розвитку правовідносин шляхом застосування державного примусу до осіб, які не виконують свої обов'язки [4, с. 428].

Законодавчо сформульована мета застосування заходів забезпечення кримінального провадження викликає зауваження. Адже будь-які інститути кримінально-процесуального права – слідчі (розшукові) дії, зупинення кримінального провадження, відкладення судового розгляду і т.п. спрямовані на досягнення дієвості кримінального провадження. На наш погляд, дане поняття позначає окрему групу заходів кримінально-процесуального примусу, загальною метою яких є необхідність виконання завдань кримінально-процесуальним законом процедури та відновлення порушеного правопорядку. Окремою метою застосування таких заходів є забезпечення належного виконання учасниками кримінального провадження та іншими особами своїх процесуальних обов'язків, попередження можливих або усунення наявних перешкод під час кримінального провадження, одержання доказів, а також виконання судових рішень у частині цивільно-правових наслідків вирішення справи.

Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються лише у зв'язку із правопорушенням, тобто в межах конкретного кримінального провадження, а також лише з підстав та в порядку, визначеному КПК України.

Крім цього, дані заходи застосовуються як уповноваженими особами та компетентними органами державної влади, так й іншими особами до визначеного кола осіб, мають тимчасовий характер, скасовуються у випадку, коли в них відпадає необхідність.

Заходи забезпечення кримінального провадження виражаються у зовнішньому особистісному та майновому обмеженні суб'єктивних прав і свобод учасників провадження. Так, до особистісних обмежень З. Ф. Коврига відносить обмеження: особистої недоторканності (затримання), свободи пересування (запобіжні заходи), права реалізовувати трудову діяльність (відсторонення від посади), свободи у вчиненні дій за своїм переконанням (привід). До обмежень майнового характеру слід віднести втрату матеріальної винагороди, у зв'язку із обмеженням права займати певну посаду та обмеження права користування і розпорядження власним майном (накладення арешту на майно) [6, с. 21], заставу, накладення грошового стягнення.

Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються всупереч волі та бажанню учасників кримінального провадження, однак навіть коли особа не заперечує проти обмеження її прав та свобод, що пов'язано із застосуванням даних заходів, вони все одно мають примусовий характер, оскільки сама можливість застосування примусу передбачена законом [14, с. 118].

Тож заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачена кримінально-процесуальним законом група заходів кримінально-процесуального примусу, що застосовуються на підставі, за умов та у порядку, встановленому кримінально-процесуальним законом, державними органами та службовими особами, які ведуть кримінальне провадження, а в окремих випадках й іншими особами, щодо підозрюваного, обвинуваченого, свідка та потерпілого або інших осіб для забезпечення належного виконання ними своїх процесуальних обов'язків, поперед-

ження можливих або усунення наявних перешкод під час кримінального провадження, одержання доказів, а також виконання судових рішень у частині цивільно-правових наслідків вирішення справи.

З питання класифікації заходів забезпечення кримінального провадження в теорії кримінального процесу існують різні позиції.

Так, Л. М. Лобойко усі заходи забезпечення кримінального провадження залежно від суворості наслідків, що настають для учасників, щодо яких вони застосовуються, та інших ознак поділяє на дві групи:

1. запобіжні заходи;
2. інші заходи забезпечення кримінального процесу [8, с. 161].

Аналогічну класифікацію пропонує О. М. Гумін, при цьому автор до першої групи відносить заходи, зазначені у ст. 176 КПК України: особисте зобов'язання; особиста порука; застава; домашній арешт; тримання під вартою; тимчасовий запобіжний захід у вигляді затримання особи. Друга група поєднує такі заходи забезпечення кримінального провадження: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна [2, с. 229].

С. М. Смоков пропонує класифікацію, виходячи з обмеження конституційних прав громадян, поділяючи заходи забезпечення кримінального провадження на наступні види: заходи, які обмежують суспільне і приватне життя громадян, до яких відносить: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, привід, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів; заходи, які обмежують майнові права громадян: накладення грошового стягнення, тимчасове вилучення майна, арешт майна; заходи, які обмежують свободу пересування громадян: особисте зобов'язання, домашній арешт, особиста порука, застава; заходи, які обмежують особисту свободу громадянина: затримання та тримання під вартою [12, с. 629–631].

М. Я. Никоненко вважає, що заходами забезпечення кримінального провадження, які мають прямий вплив на кримінальне провадження з метою його забезпечення є всі названі в законі заходи, крім запобіжних заходів, які не прямо впливають на забезпечення кримінального провадження, а опосередковано, через створення певних умов, за наявності яких і можливе забезпечення кримінального провадження. Таким чином, усі заходи забезпечення кримінального провадження автор поділяє на дві групи: безпосередні заходи забезпечення кримінального провадження й опосередковані заходи забезпечення кримінального провадження, якими є запобіжні заходи [10, с. 2].

Видається, що наведені класифікаційні критерії недостатньо розкривають суть інституту заходів забезпечення кримінального провадження. Можна запропонувати й інші класифікаційні критерії.

За змістом:

1) припиняючі – їх застосування є наслідком порушення норм кримінально-процесуального права, які, у свою чергу, поділяються на каральні (накладення грошового стягнення, звернення в дохід держави застави) та відновлювальні (привід, обрання суворішого запобіжного заходу);

2) попереджувальні – пов'язані із запобіганням можливого в майбутньому порушення або можливої втрати доказової інформації (тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, затримання особи, запобіжні заходи).

За метою застосування:

1) заходи, що забезпечують участь і належну поведінку осіб у кримінальному провадженні (виклики, привід,

накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, затримання особи, запобіжні заходи);

2) заходи, що забезпечують виявлення, вилучення та дослідження доказів, цивільний позов та можливу конфіскацію майна (тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна).

За суб'єктами застосування:

1) заходи, що можуть застосовуватися лише за рішенням слідчого судді, суду (судовий виклик, привід, накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна, затримання особи, запобіжні заходи);

2) заходи, що можуть застосовуватись слідчим, прокурором (виклик, тимчасове вилучення майна, затримання особи);

3) заходи, що можуть застосовуватись іншими особами (тимчасове вилучення майна, затримання особи).

За можливістю продовження строку їх дії:

1) заходи, строк дії яких може бути продовжений (тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, запобіжні заходи);

2) заходи, строк дії яких не може бути продовжений (виклики, привід, накладення грошового стягнення, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, затримання особи).

За можливістю оскарження рішення про їх застосування:

1) заходи, рішення про застосування яких не підлягає оскарженню (виклики, привід, накладення грошового

стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, тимчасове вилучення майна);

2) заходи, рішення про застосування яких підлягає оскарженню (відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна, затримання особи, запобіжні заходи).

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що поняття «кримінально-процесуальний примус» і «примус у кримінальному провадженні» співвідносяться як частина та ціле, оскільки перше з них охоплює тільки ті засоби впливу на учасників кримінального провадження, якими оперує кримінально-процесуальне законодавство. Натомість заходи забезпечення кримінального провадження є передбаченою кримінально-процесуальним законом групою заходів кримінально-процесуального примусу, що застосовуються на підставі, за умов та у порядку, встановленому кримінально-процесуальним законом, державними органами та службовими особами, які ведуть кримінальне провадження, а в окремих випадках й іншими особами, щодо підозрюваного, обвинуваченого, свідка та потерпілого або інших осіб для забезпечення належного виконання ними своїх процесуальних обов'язків, попередження можливих або усунення наявних перешкод під час кримінального провадження, одержання доказів, а також виконання судових рішень у частині цивільно-правових наслідків вирішення справи. Для глибшого розкриття суті інституту заходів забезпечення кримінального провадження додатково можна використати такі класифікаційні критерії: за змістом; за метою застосування; за суб'єктами застосування; за можливістю продовження строку їх дії; за можливістю оскарження рішення про їх застосування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар О. В. Застосування запобіжних заходів, які частково обмежують конституційне право особи на свободу пересування у кримінальному процесі України / О. В. Гончар // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 90–96.
2. Гумін О. М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О. М. Гумін // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 226–231.
3. Зинатуллин З. З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность (Вопросы теории и практики) / З. З. Зинатуллин. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1981. – 136 с.
4. Кисеев Н. М. Уголовный процесс / Н. Кисеев // Учебник для студентов юридических факультетов. – Кишинэу, 2006. – 1176 с.
5. Кожевников Г. К. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г. К. Кожевников // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 68–70.
6. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальное принуждение / З. Ф. Коврига. – Воронеж, 1975. – 177 с.
7. Кудин Ф. М. Принуждение в уголовном судопроизводстве / Ф. М. Кудин. – Красноярск : изд-во Красноярского ун-та, 1985. – 136 с.
8. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : Підручник / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2014. – 432 с.
9. Назаров В. В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження / В. В. Назаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/evpe_2013_3_20.pdf
10. Никоненко М. Я. Види заходів забезпечення кримінального провадження та їх місце і роль у процесі доказування. / М. Я. Никоненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apcourt.gov.ua/apcourt/uk/publish/article/109816;jsessionid=C302A6CB1898E4B75B77B669B4375BF4>
11. Смирнов А. В. Уголовный процесс : Учебник для вузов / 2-е изд. Под общ. ред. А. В. Смирнова. – СПб. : Питер, 2005. – 699 с.
12. Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України / С. М. Смоков // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 628–632.
13. Тудор Осаяну. Уголовно-процессуальное право Республики Молдова : Часть общая : (курс лекций) / Тудор Осаяну ; Междунар. Независимый Ун-т Молдовы. – 2003. – 200 с.
14. Шило О. Г. Заходи забезпечення кримінального провадження за новим КПК України / О. Г. Шило // Досудове розслідування : актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали пост. діючого наук.-практ. семінару (19 жовтня 2012 року). – Вип. 4. – Х. : ТОВ «Оберіг», 2012. – С. 187–191.